

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Давидова Д. В.
Волобуєва О. О.

У статті досліджуються проблемні питання залучення експерта, доказового значення висновку експерта як джерела доказів. Визначені процесуальні особливості формування, перевірки та оцінки висновку експерта, досліджені поняття «компетенція» та «компетентність» експерта, їх значення. Запропоновані зміни до КПК України в частині регламентації висновку експерта як джерела доказів, порядку залучення експерта сторонами кримінального провадження.

Ключові слова: висновок експерта, процесуальне джерело доказів, експерт, компетенція, компетентність.

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся процессуального порядка привлечения эксперта, доказательственного значения заключения эксперта как источника доказательств. Указываются процессуальные особенности формирования, проверки и оценки вывода эксперта. Исследованы понятия «компетенция» и «компетентность» эксперта, их значение, способы оценки. Предложены изменения в действующий УПК Украины в части регламентации порядка привлечения эксперта, проверки и оценки его заключения.

Ключевые слова: заключение эксперта, процессуальный источник доказательств, эксперт, компетенция, компетентность.

The article deals with some issues of evidentiary value the conclusion of the expert as Procedure source of evidence. Specified procedural features of formation, testing and evaluation of the conclusions of expert. There were investigated concept of «competence» and «competence» of experts, their importance, methods and assessment procedures, proposed changes to the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: expert opinion, a source of evidence, expert, competence, competence.

Висновок експерта відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України є важливим, самостійним джерелом доказів, яке істотно відрізняється від інших тим, що утворюється в процесі застосування до інших джерел інформації спеціальними суб'єктами (експертами) відповідних фахових знань, наукових та технічних засобів і методів. Особливим є порядок формування цього джерела доказів, перевірки та оцінки його доказового значення.

Питання залучення експерта, правової природи експертного висновку, його перевірки й оцінки, значення в процесі доказування розглядалися в роботах таких учених: Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, І.Л. Петрухіна, С.М. Строговича та ін.

У світі реформування чинного КПК України було істотно змінено норми законодавства, які стосуються висновку експерта як процесуального джерела доказів і порядку залучення експерта. Це обумовлює актуальність дослідження зазначених питань на сучасному етапі.

Метою статті є отримання наукового результату у

вигляді теоретичних положень щодо сутності та значення висновку експерта як процесуального джерела доказу, особливостей залучення експерта до кримінального провадження, а також розробка практичних рекомендацій з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Н.І. Клименко справедливо відзначила такі специфічні риси цього процесуального джерела доказів: він формується на основі використання спеціальних знань, він є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання), знання. У висновку експерта доказове значення передусім має розумовий висновок, якого дійшов експерт за результатами дослідження [1, 160]. А.І. Вінберг і Н.Т. Малаховська до вказаних особливих рис додають ще одну: висновок експерта - не просто умовивід. А відповідь на поставлене питання, тобто зазначене судження є додатком до наявного у справі факту [2, 37].

Отже, справедливою є думка про те, що висновок експерта як процесуальне джерело доказів має особливі риси, містить інформацію, не принадну для інших джерел доказів. Водночас запрошення експерта для надання висновку не означає відмову від інших джерел доказів щодо тих обставин, які підлягають установленню.

Легальне визначення поняття висновку експерта як процесуального джерела доказів, надане в КПК України, по суті, відображає специфічні риси, на які вказують учені. У законодавстві досить чітко встановлені відповідні правила щодо форми та змісту цього джерела, правил його перевірки й оцінки.

У частині 1 ст. 101 КПК України зазначається, що «висновок експерта - це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи». Експертом у кримінальному провадженні згідно з ч. 1 ст. 69 КПК України є не просто особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, вона повинна мати право відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» на проведення експертизи, а також їй має бути доручене таке дослідження.

Зазначене зумовлює те, що висновок експерта може стати доказом тільки в разі компетентного підходу до дослідження особою, яка має відповідні знання, освіту, допуск до проведення такого роду досліджень.

У ЗУ «Про судову експертизу» визначені вимоги до фахівців, які можуть проводити такі дослідження. Крім того, закон наділяє правом на проведення судових експертиз як експертів державних спеціалізованих установ, так і фахівців, що відповідають статусу експерта, які не є працівниками таких установ [3]. Виключення становить тільки судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Висновок експерта дається на підставі матеріалів, які надаються для проведення дослідження, а також відомостях, які експерт сприймав безпосередньо (під

час дослідження) (ч. 2 ст. 101 КПК України).

Реформований КПК України, на відміну від попереднього (КПК України 1960 р.), закріплюючи засаду змагальності, наділив правом залучення експерта як суд та сторону обвинувачення, так і сторону захисту (ст. 242 КПК України).

Фактичною підставою проведення експертизи є необхідність спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 242 КПК України). При цьому проведення експертизи може здійснюватися як в обов'язкових випадках (ч. 2 ст. 242 КПК України), так і за розсудом сторін, які на вирішення експерта повинні поставити питання, які входять до його компетенції, відповідають виду експертизи та мають значення для кримінального провадження.

Отже, висновок експерта відрізняється за своєю природою від інших джерел доказів такими рисами:

він є результатом дослідження особи, яка володіє спеціальними знаннями та за фахом, компетенцією має право на проведення такого дослідження;

дослідження проводиться на підставі трьох видів інформації: а) яка міститься в матеріалах кримінального провадження (отримана з інших джерел доказів – показань, речових доказів, документів); б) яка була отримана під час використання методів у процесі самого дослідження (бесіда, спостереження, експеримент тощо); в) яка складає професійні знання експерта;

з об'єктивного боку, предмет дослідження (а отже, і обсяг інформації, яку необхідно, бажано отримати) визначається стороною, яка залучила експерта, тобто колом питань, які були поставлені на його вирішення;

зі суб'єктивного боку, предмет дослідження обмежується знаннями експерта, його правами, видом експертизи.

Отже, висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції експерта та визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів.

Зазначена складна процедура синтезування інформації під час проведення експертизи, численність факторів, які можуть вплинути на належність, допустимість і достовірність цього джерела доказів, визначають особливості його перевірки та оцінки.

Про них писав ще дореволюційний процесуаліст Л.Є. Владимиров, зазначаючи, що експерти є науковими суддями, адже вони обґрунтовують висновки саме на підставі спеціальних наукових знань і методів. Судді і присяжні не можуть протягом судового засідання осягнути тайни науки та критично ставитися до оцінки висновку експерта. Тому його достовірність і об'єктивність повинні презюмуватися [4, 236].

М.С. Строгович, указуючи, що висновок експерта не можна замінити іншим доказом, особливо, коли це випадок обов'язкового призначення експертизи, водночас зазначав, що якби висновок експерта являв собою кінцеве рішення у справі й не підлягав перевірці та оцінці судом, то експерт стояв би над судом [5, 392]. У зазначеному випадку висновок був би формальним доказом, що має перевагу над усіма іншими та зв'язує внутрішнє переконання судді.

Н.М. Кіпінс, підтримуючи думку дореволюційного вченого В. Случевського, відмічав, що застосування

особливих знань для встановлення обставин кримінального провадження, тобто запрошення експерта, не виключає можливість використання інших доказів з метою встановлення тих же обставин, що підлягають оцінці в суді [6, 18].

На нашу думку, сьогодні в сучасному кримінальному процесі питання переваги висновку експерта над іншими джерелами доказів не стоїть, що відповідає правилам оцінки доказів за внутрішнім переконанням з точки зору належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку, без привілеїв щодо наперед установлені сили певного доказу (ст. 94 КПК України).

У частині 10 ст. 101 КПК України зазначається, що висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Указане означає, що критеріями оцінки висновку експерта є його належність, допустимість, достовірність і взаємозв'язок з іншими доказами в кримінальному провадженні. Усі вказані критерії повинні відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства задля можливості використання висновку експерта в доказуванні.

Першою необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку. До неї можна віднести: 1) суворе дотримання вимог кримінального процесуального закону; 2) належне процесуальне оформлення призначення експертизи (постанова, ухвала, клопотання сторін і т. ін.); 3) процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок; 4) безпосередність дослідження; 5) об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку; 6) належне процесуальне оформлення результату експертного дослідження та ін.

Попри те, що порядок проведення експертизи в чинному КПК України регламентовано більш детально, ніж у попередньому (1960 р.), невирішеними залишаються низка питань, які можуть впливати на допустимість висновку експерта як джерела доказів.

Закріпивши в КПК України інститут конкурентної (альтернативної) експертизи [7, 214], тобто можливість її призначення всіма сторонами кримінального провадження та надання суду цих висновків, законодавець залишив без уваги важливі питання. Зокрема, чітко не розмежував випадки необхідності звернення сторони захисту до сторони обвинувачення або суду задля призначення експертизи та випадки самостійного звернення до експерта. Так, частина 2 ст. 243 КПК України вказує, що сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, також обов'язкової. Водночас ч. 1 ст. 243 КПК України вказує, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту. А частина 3 ст. 243, ст. 244 КПК України передбачають право сторони захисту на звернення та порядок розгляду клопотання про залучення експерта слідчим суддею. Вважаємо, що законом мають бути чітко передбачені випадки, коли сторона захисту самостійно може звернутися до експерта, а коли їй необхідно подавати клопотання до слідчого, прокурора або слідчого судді.

Наступне питання, яке виникає з приводу залучення експерта стороною захисту, – це форма і зміст документа

про проведення експертизи. Якщо слідчий, прокурор оформлюють призначення експертизи постановою, а слідчий суддя та суд – ухвалою, вимоги до яких містяться в КПК України, то необхідно визначити і форму такого звернення для сторони захисту.

Звертає на себе увагу ще одна суперечність норм чинного КПК України. З одного боку, згідно з ч. 2 ст. 101 КПК України кожна сторона має право надати суду висновок експерта. З іншого боку, п. 1 ч. 6 ст. 244 КПК України вказує, що слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що: для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний і належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок. Таким чином, іще до проведення експертизи слідчий суддя повинен оцінити компетенцію залученого стороною обвинувачення експерта, потенційну можливість надання ним достовірного та об'єктивного висновку, правильність дій самого слідчого або прокурора щодо формулювання питань тощо. На нашу думку, указаний підхід є недоречним, адже слідчий і прокурор несуть відповідальність за якість розслідування, повинні доручити експертизу компетентному у своїй галузі фахівцю із постановкою належних питань. Експерт, у свою чергу, несе відповідальність за правдивість та якість наданого ним висновку. Висновок оцінюється разом з іншими доказами, у суд для перевірки та оцінки достовірності його може бути запрошений для допиту експерт. Тож, такі дії сторони захисту та слідчого судді, на наш погляд, є недоцільними.

Водночас аналіз указаної норми відкриває іще одне актуальне питання – необхідність ознайомлення з матеріалами експертизи сторони захисту. Попередній КПК України (1960 р.) містив вимоги щодо обов'язкового ознайомлення обвинуваченого з постановою про призначення експертизи та висновком експерта після його отримання. Попри те, що сторона захисту має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України), на нашу думку, доцільно визначити подібну норму й у чинному КПК України. Це забезпечить рівноправність сторін, дозволить економити час і кошти, адже сторона захисту, ознайомившись із постановою про призначення експертизи може, одразу заявити клопотання щодо інших питань, які вважає за доцільне поставити перед експертом, зміни формулювань, надати свої матеріали слідчому для використання їх в експертизі тощо.

Постає питання також з приводу того, чи зобов'язана сторона захисту повідомляти, у свою чергу, сторону обвинувачення про залучення експерта. Г.М. Пилипенко вважає, що в КПК України необхідно передбачити інформування стороною захисту, зокрема, «протилежної» сторони провадження щодо залучення нею експерта та щодо змісту завдання для вирішення експертизою [8, 126]. На нашу думку, таке інформування не може стати обов'язком сторони захисту, адже доказування

для неї право, а не обов'язок. Як правильно зазначає О.В. Малахова, ч. 6 ст. 290 КПК України передбачає право сторони захисту не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Аналізуючи ч. 6 та ч. 12 ст. 290 КПК України можемо зробити висновок, що, якщо сторона захисту бажає в суді використати цей висновок, вона зобов'язана надати можливість ознайомитися з ним стороні обвинувачення [9, 126]. Отже, сторона захисту в разі самостійного залучення експерта може вирішити, чи доцільно їй надавати отриманий висновок як доказ, чи ні, що повністю відповідає її правам у частині доказування.

Іще одним важливим питанням оцінки висновку експерта з точки зору допустимості та достовірності є винесення такого висновку в межах компетенції експерта. Іще М.С. Строгович зазначав, що предмет будь-якої експертизи обмежений спеціальними питаннями, які відносять до сфери компетенції експертів. Тому експертиза ніколи не може вийти за межі цих спеціальних питань і взяти на себе дослідження питань, що належать до компетенції безпосередньо слідства та суду [5, 436]. Отже, для вирішення певних питань експерт має бути компетентним і не виходити за межі своєї компетенції.

Слово «компетентність» походить від слова «компетенція», яку розуміють як «коло питань, у яких хто-небудь добре обізнаний», а також як «коло чийх-небудь повноважень, прав» [10, 282].

Можна визначити такі аспекти компетенції судового експерта: 1) коло повноважень, права та обов'язки експертів, які передбачені КПК та ін. законами; 2) комплекс знань у галузі теорії, методики та практики судової експертизи певного роду, виду.

Учені розрізняють об'єктивну компетенцію, тобто обсяг знань, якими має володіти експерт, та суб'єктивну компетенцію – ступінь оволодіння спеціальними знаннями конкретного експерта. Суб'єктивну компетенцію часто називають компетентністю експерта. Вона визначається його освітнім рівнем, спеціальною експертною підготовкою, стажем експертної роботи, досвідом у вирішенні аналогічних задач, індивідуальними здібностями [11, 177].

Як компетенція, так і компетентність відіграють важливе значення для оцінки повноти, об'єктивності та достовірності висновку. У частині 6 ст. 69 КПК України вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. Зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на питання, які перед ним поставлені.

Позитивним моментом є те, що, на відміну від попереднього КПК України (1960 р.), чинний КПК України вирішив окремі проблемні питання визначення компетенції експерта. Зокрема, ч. 4 ст. 101 КПК України визначає, що запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. А частина 6 ст. 101 КПК України містить таке правило: «Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний,

обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення». Наприклад, експерт не може стверджувати у висновку, що особа була неосудною або обмежено осудною, адже ці категорії, окрім медичного критерію, мають і юридичний, які сукупно встановлюються тільки судом. У частині 1 ст. 242 КПК України вказується, що не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Отже, компетенція експерта обмежується колом його спеціальних знань у конкретній галузі експертиз (роду, виду), не може виходити за ці межі й стосуватися правових питань. Компетентність експерта означає достатність його фахових знань для проведення відповідної експертизи в конкретному кримінальному провадженні за конкретним колом питань, які перед ним ставляться.

Чинним КПК України встановлено специфічний спосіб перевірки достовірності висновку експерта в кримінальному провадженні – допит експерта в суді (ст. 356 КПК України). У частині 3 ст. 356 КПК України визначено предмет допиту, переважний обсяг питань, які можуть бути поставлені експерту, саме стосуються визначення його компетентності та компетенції. Зокрема, це спеціальні знання та кваліфікація з досліджуваних питань (освіта, стаж роботи, науковий ступінь тощо), дотичні до предмета його експертизи; використані методики та теоретичні розробки; застосовність та правильність застосування принципів і методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Серед учених існують різні думки з приводу предмета допиту експерта, можливості перевірити його компетентність і компетенцію іншими засобами, впливу такого допиту на оцінку наданого висновку [12-14]. Зауважимо лише, що, на нашу думку, такий спосіб повинен застосовуватись у комплексі з іншими способами перевірки достовірності та допустимості висновку експерта як джерела доказів.

Проаналізувавши наведене, слід зробити такі висновки. По-перше, висновок експерта є самостійним процесуальним джерелом доказів, яке отримується в ході проведення судової експертизи. Висновок експерта містить синтезовану в межах компетенції та компетентності експерта й визначеного суб'єктом звернення предмету дослідження інформацію, що була отримана за допомогою спеціальних наукових методів і знань безпосередньо під час проведення самого дослідження та з наданих експерту процесуальних джерел доказів.

По-друге, належність, допустимість і достовірність висновку експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. До перших належать правильність формулювання питань, які ставляться для вирішення, достатність і якість матеріалів, які направляються для дослідження, допустимість доказів, на яких базується висновок та ін. До суб'єктивних факторів належить компетенція та компетентність експерта, дотримання ним своїх обов'язків.

Невирішеною залишається низка питань, пов'язаних із проведенням експертиз у кримінальному провадженні, оцінкою висновків експертів, що потребує внесення певних змін до норм чинного КПК України.

Актуальними для подальших наукових розвідок є питання оцінки об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на висновок експерта, специфіка оцінки

висновків, залежно від їх видів (імовірні, категоричні та ін.), процесуальні особливості призначення, перевірки та оцінки висновків повторних, комплексних, комісійних експертиз тощо.

Література

1. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посібн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 526 с.
2. Витнберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : [учеб.пособие] / А.И. Винберг, Н.Т. Маллаховская. – Волгоград: НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1997. – 181 с.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – С. 232.
4. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. – Тула, 2000. – 463 с.
5. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: Т. 1 / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – 468 с.
6. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном процессе / Н. М. Кипнис. – М.: Изд. Юрист, 1995. – 128 с.
7. Клименко Н.І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи / Н.І. Клименко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Випуск 11. – С. 211-216.
8. Пилипенко Г. М. Ситуації досудового розслідування, що потребують залучення експертів (обізнаних осіб) / Г. М. Пилипенко // Європейські перспективи. – 2013. – № 10. – С. 124-129.
9. Малахова О. В. Проблемні питання залучення експерта стороною захисту / О. В. Малахова // Право і громадянське суспільство: науковий журнал: електронне видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/187-problemni-pytannya-zaluchennyaksperta-storonoyu-zakhystu-malakhova-o-v>.
10. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка – М.: Азъ, 1995. – 928 с.
11. Энциклопедия судебной экспертизы / [под. ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской]. – М.: Юрист, 1999. – 551 с.
12. Моїсеєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування: монографія / О. М. Моїсеєв. – Харків.: Вид. агенц. «Апостиль», 2011. – 424 с.
13. Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве: научное издание / Ю. К. Орлов. – М.: Институт повышения квалификации Российского Федерального центра судебной экспертизы, 2005. – С. 153-154.
14. Панько Н. А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку / Н. А. Панько // Часопис київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 280-283.

*Давидова Д. В.,
аспірант Донецького юридичного інституту МВС
України
Науковий керівник – Волобуєва О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
Донецького юридичного інституту МВС України
Надійшла до редакції: 14.04.2015*